

ESSAY

De verkenners van
creatief vermogen

Maarten Overdijk

De verkeners van
creatief vermogen

Maarten Overdijk

De kaart en het gebied

Je kan eenvoudig vaststellen: creativiteit is *hot*. Overal om ons heen zien we initiatieven en projecten om creativiteit in het basisonderwijs te stimuleren. Soms vanuit een breed opgezet samenwerkingsverband, soms als het initiatief van een individuele leerkracht.

Inmiddels ligt er een stevige kennisbasis, en zijn er de nodige mythes ontrafeld. Zoals het idee dat creativiteit is aangeboren, en niet is te leren. Of het idee dat creativiteit iets is dat zich spontaan voordoet, onder kunstenaars, en niet kan worden gepland of georganiseerd. Inmiddels weten we dat creativiteit een rol speelt in alle domeinen van het leven, en dat we het nodig hebben in onze persoonlijke levens en als samenleving. We weten ook dat je het kan stimuleren en ontwikkelen, en we zijn het met elkaar eens dat het basisonderwijs de aangewezen plek is om dit te doen.

Toch krijgt onderwijs gericht op het stimuleren van creativiteit in de praktijk nog relatief weinig uitwerking. Leerkrachten zien weliswaar veelal het belang ervan, maar ze ervaren binnen hun programma's nog niet altijd voldoende ruimte en gelegenheid om er iets mee te doen. De leerlingen, op hun beurt, zijn er vaak nog niet aan gewend om hun creativiteit op school in te zetten. Dit heeft alles te maken met onze verwachtingen van het onderwijs, met de cultuur op onze scholen, en met de manier waarop we omgaan met het curriculum. Langzaam maar zeker zien we dit veranderen. We bevinden ons op dit moment in een overgangsfase. Er zijn allerlei spannende ontwikkelingen en met Creatief vermogen Utrecht staan we daar middenin.

In ons vorige essay, *Creatief vermogen en de diamant*, gebruikten we de metafoer van de ontdekkingsreis. Creatief vermogen is het gebied dat we aan het ontdekken zijn, en onze open leerlijn is de kaart die we samen tekenen. In dit essay geven we een stem aan een aantal verkenners die het gebied zijn ingetrokken nog voordat deze kaart voorhanden is – de verkenners van creatief vermogen.

We kiezen voor een specifieke invalshoek: in deze volgende stap richting de open leerlijn willen we weten hoe creatief vermogen zich ontwikkelt – een ontwikkelingsperspectief op creatief vermogen dus. Zijn bepaalde creatieve vermogens verbonden aan een leeftijd? Zijn er in de ontwikkeling fases of stappen te herkennen? Welke opdrachten en werkvormen passen bij deze fases? En wat te doen met de soms grote individuele verschillen tussen leerlingen? Voor dit essay hebben we leerkrachten geïnterviewd in de onderbouw, de middenbouw en de bovenbouw. Samen met hen zijn we de klas ingegaan om ter plekke van hun aanpak te leren. Welke werkvormen gebruiken zij? Welke leermiddelen worden er ingezet? Hoe geven zij invulling aan hun rol als leerkracht? Kortom, hoe pakken zij het aan?

Het traject

Creatief vermogen Utrecht als netwerk van scholen en culturele partners bestaat sinds 2013. We werken met twaalf culturele partners en negentwintig scholen in Utrecht stad. Elke school of groepje scholen heeft creatief partnerschap met een culturele instelling.

Samen vormen we een lerend en levendig netwerk. Daar in die praktijk ontstaat de open leerlijn Creatief vermogen. Vanuit die ontdekkingsreis hebben we samen een gemeenschappelijke taal ontwikkeld rond het denken over creativiteit. Met de diamant van creatief vermogen benoemen we negen essentiële gebieden van creativiteitsontwikkeling, zodat leerkrachten en kunstenaars weten welke competenties ze met kinderen willen ontwikkelen.

De diamant van creatief vermogen vormt de basis van de open leerlijn. Je kunt er interdisciplinair en/of vakoverstijgend mee werken. In onze visie wordt creativiteit niet beperkt tot de kunstvakken, maar is het een vermogen dat in principe in alle thema's van het primair onderwijs aan bod kan komen. Onze missie is kinderen grip te geven op hun eigen creatief vermogen en creatief vermogen in het hart van het primair onderwijs te plaatsen. Zelfsturing van kinderen is in onze visie een integraal aspect van creatief vermogen.

In onze tweede stap verdiepen we *hoe* de leerkracht of kunstenaar kinderen grip kan geven op hun creatief vermogen. De ontwikkeling van kinderen staat immers niet stil en creativiteit is niet eenvormig. Om de open leerlijn te verdiepen zijn we twee wegen ingeslagen: het schrijven van dit essay en het ontwikkelen van de Diamantslijper. In het essay laten verkenners zien hoe zij creatief vermogen van kinderen in verschillende leeftijdsfasen herkennen en aanmoedigen. Hier verdiepen we de kijk van de leerkracht.

In de Diamantslijper hebben we de negen stralen van de diamant uitgewerkt in kinddoelen per leeftijdsgroep. De Diamantslijper biedt concrete doelen die de kinderen in de klas kunnen kiezen om mee aan de slag te gaan. Uiteraard kan de leerkracht de kinddoelen ook klassikaal inzetten. Met de Diamantslijper geven we kinderen gereedschap om creatief vermogen te onderzoeken, te ontwikkelen en te leren verwoorden. We richten ons op creatief gedrag waarin het creatief vermogen van het kind concreet wordt, in vier leeftijdsfasen. Dit stelt de leerkracht in staat om te coachen op creatief gedrag. Dit essay, als verdieping, scherpt het perspectief van de leerkracht op de ontwikkelingsfase van het kind.

Deze tweedeling, essay en Diamantslijper, vertaalt samen het gedachtengoed van de diamant van het creatief vermogen in handvatten voor in de klas. Net als de diamant van Creatief vermogen zijn zij in samenwerking met de praktijk van het netwerk Creatief vermogen ontwikkeld.

De methode

Voor dit essay hielden we interviews met leerkrachten van drie scholen uit het netwerk Creatief vermogen Utrecht.

We hebben met hen een open gesprek gevoerd aan de hand van een aantal vooraf bedachte vragen:

1. Hoe herken je creatief vermogen in de, respectievelijk, onder-, midden-, en bovenbouw?
Welke creatieve uitingen passen bij die leeftijdsfase?
2. Hoe merk je dat een leerling zich ontwikkelt in creatief vermogen, en hoe zorg je ervoor dat jouw les aansluit bij deze ontwikkeling?
3. Hoe creëer je een omgeving waarin creativiteit wordt gestimuleerd? Wat is jouw rol als leerkracht hierin?
4. Wat zijn de tips om creativiteit aan te wakkeren, en waar liggen de uitdagingen?

Tijdens het lesbezoek hebben we goed om ons heen gekeken en gelet op werkvormen, materialen, de indeling van het lokaal, en de rol van de leerkracht. We hebben onze bevindingen gekoppeld aan de stralen uit het essay *Creatief vermogen en de diamant*, en we maken gebruik van profielschetsen die zijn ontleend aan het boek *Cultuur in de spiegel*¹. In het bijzonder maken we gebruik van de presentatie die onderzoeker Welmoed Ekster gaf tijdens een van onze kennisbijeenkomsten: *Creatief vermogen in de verschillende ontwikkelingsfases*².

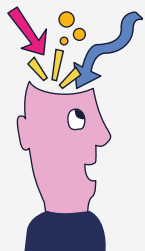
Netwerk Creatief vermogen Utrecht werkt met twee modellen. De diamant van Creatief vermogen (pagina 8 en 9) benoemt wat leerlingen ontwikkelen. Met de broche van het Creatief proces (pagina 28 en 29) gaan we in op hoe de leerling dat ontwikkelt.

De diamant van Creatief vermogen geeft de leerkracht handvatten om het doel en de inhoud van een les te benoemen.

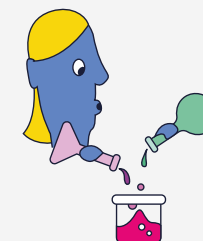
De broche van het Creatief proces geeft de leerkracht houvast de verschillende fases van het creatieve proces bij leerlingen te herkennen zodat hij/zij leerlingen en de klas optimaal leert coachen tijdens dat proces.

DE STRALEN VAN DE DIAMANT

Creatief denken

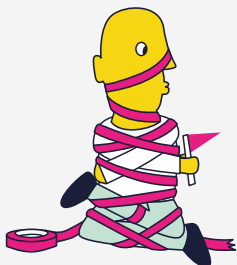
Creatief doen

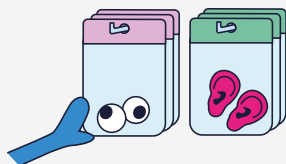
Ambachtelijkheid of vakmatigheid tonen

Verbeeldingskracht tonen

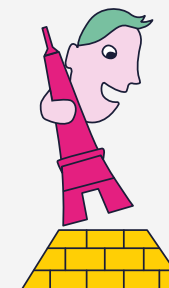
Jezelf aansturen

Reflecteren op wat je doet

Je creatieve proces doorgronden

Omgevingsgerichtheid met accent op kunst en culturele instellingen

Samenwerken

Onderbouw

De Nieuwe Regentesseschool

Een dinsdag in maart, halfelf in de ochtend. Midden in het speellokaal hangt een groot katoenen doek van het plafond af naar beneden. Achter het doek staat een overheadprojector opgesteld waarmee op het doek wordt geprojecteerd. Voor het doek, in een ruime halve cirkel, zijn kleine speleilandjes gemaakt: kleedjes waarop kinderen in hun eentje of met z'n tweeën kunnen spelen.

In het midden daarvan ligt een cirkel van speelmaten. Op het moment van ons bezoek zijn er ruim twintig kinderen aan het spelen. Ze hebben net fruit gegeten en zijn toe aan een tweede ronde spelen voordat het middagprogramma begint. Omdat het vandaag slecht weer is mogen de kinderen rondjes rennen over de maten - een gelegenheid die enthousiast wordt aangegrepen. Een deel van de kinderen rent rond, een aantal speelt bij de poppenkast, en er zijn wat speleilandjes in bezit genomen. Én er wordt geprojecteerd op het grote katoenen doek - silhouetten van papier, zichtbaar voor de kinderen aan de andere kant. Het vrij spelen van de kleuters is een begrip op de Nieuwe Regentesseschool. De school gebruikt hiervoor de drie kleuterlokalen en de gymzaal. Elke ruimte heeft een eigen thema: de rode klas wordt gebruikt als atelier (schilderen, kleien, collages maken), de blauwe klas is voor spelletjes (kwartetten, 'wie is het'), en de gele klas is voor bouwen (lego, duplo, blokken). Het groene lokaal, de gymzaal, is het speellokaal - hier ligt de nadruk op bewegen en rollenspel. In de ochtend mogen de kinderen zelf kiezen in welk lokaal ze willen spelen, wat ze daar willen doen, en voor hoe lang; de drie kleuterklassen spelen hierbij samen.

zelf ontdekken

Verandering van omgeving staat centraal in de filosofie van de Nieuwe Regentesseschool. 'We proberen de kleuters een spannende omgeving te bieden waarin ze zelf dingen kunnen ontdekken', zegt juf Marlies, 'vandaar dat we veel van omgeving wisselen.' **◆ Creatief doen.**

Het veranderen van omgeving, het zelf verkennen en ontdekken: het leidt ertoe dat er steeds veel tegelijk gebeurt. Zoals in het speellokaal bijvoorbeeld, op het moment dat er twee nieuwe kinderen binnenkomen, en er tegelijkertijd wat onrust ontstaat in een groepje dat even daarvoor nog rustig aan het spelen was. Op dit soort momenten neemt juf Marlies het initiatief tot een groter verhaal.

Dan gaan de lichten uit, en zijn alle kinderen dieren. Op het katoenen doek wordt een bos geprojecteerd. Sommige dieren vallen in slaap in

het midden van de cirkel. Andere dieren zijn nachtdieren en komen juist tot leven. Voor even komt het spel van alle kinderen samen. En dan gaat het licht weer aan, en valt het verband weer uit elkaar. De dynamiek van de groep is de sleutel hier.

Het spel met de dieren in het bos lijkt een soort improvisatietheater, en juf Marlies heeft er zichtbaar plezier in om de situatie een wending te geven. **◆ Creatief doen, ● Verbeeldingskracht tonen.** Voor de meeste vier, vijf- en zesjarigen is het een natuurlijke manier van doen. Als zij hun verbeelding gebruiken gaan ze er makkelijk in mee. Hun verbeelding neemt de situatie als het ware over. 'Bij deze leeftijdsgroep hoef je daar als leerkracht niet aan te trekken', zegt juf Marlies. Je kan de omstandigheden creëren waarin bepaalde interacties kunnen ontstaan - dat is de crux en daarin ligt misschien wel de belangrijkste rol voor de leerkracht.

Op het katoenen doek ontvouwt zich een ridderspel. De contouren van struikgewas, ridders met vaandels. Het doet denken aan het Javaanse spel met de schaduwen. 'Het mooiste is', zo zegt juf Marlies, 'als er aan twee kanten van het doek geïmproviseerd wordt. Als de kinderen aan de ene kant van het doek een scène uitbeelden, en de kinderen aan de andere kant hier in hun spel op reageren.'

vrijheid binnen kaders

Hoe gaan de kleuters op de Nieuwe Regentesseschool om met het 'vrij spelen', en hoe draagt het bij aan de ontwikkeling van creatief vermogen? En is het echt volledig vrij, of zijn er toch ook regels en routines? Het antwoord op deze laatste vraag is natuurlijk: ja, die zijn er. Omdat je om vrij te zijn juist regels nodig hebt, en die worden onderweg ingebracht, en daarna regelmatig herhaald. Zo kunnen de kinderen aan de schoenen bij de ingang van het lokaal zien of er nog plaats is om te spelen. En als het lokaal vol is, dan is het vol. Ze mogen niet op de gang blijven hangen. Kinderen die op de eilandjes spelen in het speellokaal moet je in hun spel laten. Allemaal dezelfde kant oprennen over de matten. En als jij niet wil dat hij meespeelt, moet jij zelf iets anders verzinnen. En de boel netjes achterlaten hoort er natuurlijk bij. Het verloopt allemaal betrekkelijk ordelijk, de kinderen weten waar ze aan toe zijn. Het scheelt natuurlijk dat je bij de kleuters twee cohorten bij elkaar hebt - de oudsten maken de jongsten wegwijs.

Maar binnen dit kader is de verbeelding aan de macht. Juf Marlies: 'Het

kind komt binnen met het idee dat de wereld één grote fantasie is. Wat is werkelijk en wat is niet werkelijk: een kleuter ziet daar niet zoveel verschil in.' Maar het uitgangspunt verschilt vaak sterk per leerling, zegt juf Sandy van de rode klas. 'Zijn ze gewend om met elkaar te spelen? Hebben ze thuis broertjes of zusjes? Kunnen ze al iets, technisch en motorisch?' Op de Regentesseschool heeft elk kind een schetsboek dat voor langere periode bij het kind blijft. Dit schetsboek is een soort spiegel van de ontwikkeling door de tijd. 'Soms zie je kinderen die gewoon niet in het boek willen tekenen. Net als je je zorgen begint te maken, gaat ineens het licht aan. En dan doen ze opeens heel veel, alsof ze de ontwikkeling in een soort spurt gaan inhalen. Dat kunnen wij niet bedenken, daar kan je eigenlijk alleen naar kijken. Dat zit in het kind zelf.' Geduld is dan de sleutel. **◆ Geduld hebben**

'Als een kind het hele jaar door alleen kralenplankjes wil maken, dan is dat waar het kind op dat moment behoefte aan heeft', zegt juf Sandy. 'Dan moet je zo'n kind vooral niet gaan dwingen. Vaak zet een kind uit zichzelf een stap, net op het moment dat jij als leerkracht denkt dat het lang genoeg heeft geduurd.' Soms zoekt een kleuter veiligheid tot hij zich zeker genoeg voelt. Juf Sandy geeft het voorbeeld van een leerling die in het begin altijd aanhaakte bij anderen. Op een gegeven moment wilde hij meebepalen wat er ging gebeuren. Toen begon hij met kralen vlaggen na te maken - en die vlaggen werden uiteindelijk steeds groter.

'De verbeelding is er vanaf het begin', aldus juf Sandy van de rode klas, waar de kinderen tekenen en schilderen, 'maar elk kind heeft een eigen vorm.' Er zijn kinderen die heel klein en fijn en voorzichtig te werk gaan, anderen juist heel uitbundig en groot. Sommigen stappen meteen op een nieuwe activiteit af. Daarna komen de kinderen die het eerst moeten zien, die eerst komen kijken hoe het gaat. Pas later in de week komen de twijfelaars. 'Dat is ook karakter. Dat zien we nu al bij de kleuters, en waarschijnlijk blijft dat hun signatuur.'

uitdagen en sturen

En toch: de fantasie, de verbeelding, je ziet het niet bij alle kleuters vanzelf gebeuren. 'Als je ziet dat iemand nooit knutselt, dan moet je een beetje sturen', zegt juf Iris van de gele klas. 'In eerste instantie kan je heel veel vrijlaten. En dan komt er een moment dat je een leerling moet uitdagen.' Je maakt natuurlijk een grote beweging met zo'n groep, maar af en toe kan je inspelen op de individuele leerling. **◆ Uitdagen**

Gaandeweg ontwikkelen de kinderen meer technische vaardigheden om zich mee uit te drukken. Het helpt als je een beetje leert tekenen. Dat je bijvoorbeeld kan uitbeelden wat je in je hoofd hebt. Maar met het toenemen van deze vaardigheden zie je de verbeelding soms ook minder worden. Omdat de kinderen tegen beperkingen aanlopen. En omdat groepsdruk al snel een rol speelt. Er zijn al kleuters die tegen elkaar zeggen: 'Jij kan niet tekenen'. Naarmate de kinderen ouder worden, wordt het tekenen een sociaal gebeuren: wie kan het beste natekenen? De groepsnorm is dan belangrijker dan de persoonlijke uiting, de technische vaardigheid belangrijker dan de verbeelding. En het is ook belangrijk om bij een groep te horen, zegt juf Sandy. Uiteindelijk gaat het erom dat je je weet te verhouden tot de wereld om je heen. 'Je hoopt dat de kleuters aan het eind van de rit kunnen meedoen met de anderen, maar ook hun eigen kleur durven laten zien'. Creativiteit is soms kwetsbaar – als het erom gaat jezelf te uiten, iets van jezelf te laten zien, of juist met een afwijkend idee of opvatting te komen. Het gevoel van veiligheid is misschien wel de belangrijkste voorwaarde om creatief te blijven, ook na de kleuterperiode. **Een veilige omgeving bieden**

Creatief vermogen in de onderbouw

Als het gaat om verbeeldingskracht, die is bij de kleuters ruimschoots aanwezig. Bij kinderen in de leeftijdsgroep 4 tot 5 jaar zijn met name de waarneming en de verbeelding sterk ontwikkeld. De rol van de leerkracht ligt in eerste instantie bij het creëren van een situatie waarin het waarnemen, verbeelden en creatief doen worden gestimuleerd. Op de Nieuwe Regentesse gebeurt dit door verschillende omgevingen aan te bieden en regelmatig van omgeving te veranderen. Jonge kleuters zijn sterk op hun omgeving gericht en reageren heel direct op deze verandering. Vanuit de zintuigen en het waarnemen, met geuren, klanken, beelden, geluiden en objecten, kan je als leerkracht het 'verkennen' en 'proberen' stimuleren dat aan de basis ligt van creatief vermogen. Als leerkracht kan je de jonge kleuters meenemen door zelf verbeeldingskracht te tonen en creatief te doen. Het improvisatiespel met de projector laat heel mooi zien hoe je met kleuters van perspectief kan wisselen en je samen kan inleven in een verhaal.

Tijdens de kleuterperiode wordt de verbeelding gaandeweg sterker dan de waarneming. In plaats van betekenis te geven aan de wereld zoals

deze is, hebben de oudere kleuters het vermogen om er vanuit hun verbeelding een nieuwe vorm aan te geven. Kinderen tussen 5 en 7 jaar hebben een sterke verbeelding die ze kunnen gebruiken om eigen werelden, verhalen en vormen te creëren. Het zelf maken komt dan centraal te staan - het creatief doen. Het gevoel van veiligheid is in die fase misschien wel de belangrijkste voorwaarde voor creativiteit. Dat betekent dat de leerkracht deze veilige omgeving moet creëren, onder andere door vertrouwen te geven en geduld te hebben, ook als het misschien niet allemaal vanzelf lijkt te gaan.

veiligheid stimuleert creatief doen

De oudere kleuters denken al iets meer na over hun eigen gedrag en zijn minder impulsief dan de jongere kleuters. Ze zijn zich ook al bewust van hun eigen gedrag en hun positie in de groep.

De verbeelding vindt in deze fase gaandeweg een min of meer vaste vorm, omgeven door regels - de regels van het spel, de regels van een 'kloppende' tekening, de regels van de groep. We herkennen dit beeld uit het verhaal van kunstmeester Ino de Groot, die tijdens een van onze kennisbijeenkomsten treffend illustreerde hoe een tekening van een huis plotseling moet kloppen met de 'echte' werkelijkheid. Vlakken die eerst intuïtief worden getekend moeten nu 'correcte' geometrische volumes worden. De deurknop, die stevast te groot wordt afgebeeld, komt in de juiste verhouding te staan tot de deur, die in afmeting moet kloppen met de rest van het huis. Uiteindelijk zal door deze regels en met het toenemen van technische (teken)vaardigheden de verbeelding minder tot uiting komen. Daar ligt een grote uitdaging voor de leerkracht van de midden- en bovenbouw. Maar voor de kleuters in de groene klas van de Nieuwe Regenteschool spelen deze regels nog niet zo. Voor hen is de gymzaal een magische cirkel, een uitsnede uit de werkelijkheid waarbinnen hun verbeeldingskracht de situatie overneemt.

Stralen:

 Creatief doen: proberen, verkennen, experimenteren, materiaal onderzoeken; werelden, verhalen, vormen of objecten creëren, vanuit verschillende zintuigen benaderen, van perspectief wisselen.

 Verbeeldingskracht tonen: fantasie gebruiken, fantasie en werkelijkheid door elkaar heen laten lopen, symbolen en verhalen maken en benutten, jezelf kunnen inleven in een verhaal of karakter; toeval, spel en magisch denken toelaten.

Een woensdagochtend in januari. De kinderen van groep 6 van basisschool de Boomgaard in de wijk Leidsche Rijn beginnen met de les aardrijkskunde.

De les gaat over wonen in de stad. Het is de bedoeling dat de leerlingen de vier vragen gaan beantwoorden die in het leerwerkboek worden gesteld: de methode Meander. Ze hebben drie kwartier de tijd om informatie te verzamelen, in twee- of drietallen, of individueel. Daarna moeten ze hun antwoorden op de vragen presenteren aan de groep. Hóe ze informatie verzamelen, en in welke vorm ze hun antwoorden presenteren, daar zijn ze behoorlijk vrij in.

Aan het begin van het schooljaar heeft juf Tessa haar klas de vraag gesteld: wat zijn volgens jullie bruikbare, creatieve werkvormen voor in de klas? De leerlingen hebben er samen met Tessa over nagedacht. Een dans verzinnen, zou dat kunnen helpen bij het verzamelen van informatie? Waarschijnlijk niet. Een toneelstuk, is dat een vorm waarmee je in de klas iets kan onderzoeken of presenteren? Misschien wel, zolang het daadwerkelijk over de lesstof gaat. Op deze manier zijn Tessa en de leerlingen tot een lijst gekomen, een 'repertoire' van creatieve werkvormen, zou je kunnen zeggen. Het repertoire bevat een aantal meer en minder traditionele leermiddelen - de Ipad, PowerPoint, papier en stiften - maar dus ook het toneelstuk, dat je misschien niet zo snel in de aardrijkskundeles zou verwachten. En klei. Wacht even, klei? Kan je daar informatie mee verzamelen, of vragen beantwoorden in de aardrijkskundeles? Denk even mee. Het gaat erom dat de leerlingen zelf nadenken, zegt juf Tessa. Samen bepalen hoe ze iets gaan uitbeelden, wat ze gaan uitbeelden, kan een uitstekende aanleiding zijn voor een inhoudelijke discussie over zoiets als wonen in de stad. Wat voor soort architectuur heb je in de stad? Hoe ziet die architectuur eruit? Kan je daarin wonen of werken? En hoe zit het met de infrastructuur - hoe kom je van A naar B?

denken en verbeelding gebruiken

De leerlingen kunnen de antwoorden op de vragen natuurlijk opzoeken in het leerwerkboek, maar ze mogen dus ook zelf een route uitzetten. En vervolgens informatie uit verschillende bronnen combineren: uit het werkboek, internet, eigen ervaring. Of, door op een speelse manier met de vragen om te gaan, zelf dingen ontdekken. 'Het idee is dat deze manier van werken leidt tot meer verdieping', zegt Tessa. 'Omdat de leerlingen zelf de route mogen bepalen, wat een

Middenbouw

Basisschool De Boomgaard

beroep doet op hun creativiteit. En omdat ze worden uitgedaagd een verhaal te vertellen bij wat ze hebben gemaakt of ontdekt.' **● Creatief denken, ● Verbeeldingskracht tonen, ▲ Jezelf aansturen**

Het interessante is dat de leerlingen worden uitgedaagd om te denken én tegelijkertijd hun verbeelding te gebruiken. Die combinatie is juist voor groep 6 geschikt om creativiteit te stimuleren. Ook het samenwerken, het creëren van verhalen, en het innemen van verschillende perspectieven past goed in het creatief vermogen van de 9-/10-jarige. Het rollenspel creëert ruimte voor de verbeelding. **◆ Creatief doen, ● Samenwerken** Niet iedereen houdt van toneelspelen, maar er zijn ook andere manieren waarop een rollenspel kan worden ingezet in de les. Bijvoorbeeld in een discussie met verschillende perspectieven en belangen, zoals een discussie over sluitingstijden tussen de stadsbewoners en de uitbaters van de cafés en de terrassen.

Ook in de klas van juf Tessa bestaat er geen vrijheid zonder structuur. Tessa heeft een formulier ontworpen waarop de leerlingen informatie over hun aanpak en werkwijze moeten noteren; een deel voor, en een deel na de les. Op het formulier moeten ze een aantal vragen beantwoorden: wat moet ik weten aan het einde van de les; wil ik samenwerken en met wie; en welke werkvorm en materialen ga ik gebruiken? Aan het eind van het formulier is ruimte voor reflectie: was de samenwerking goed? Is het doel behaald? Of moet het de volgende keer anders? Indien nodig, kunnen de leerlingen onderweg om extra instructie vragen. **■ Je creatieve proces doorgronden, ■ Reflecteren op wat je doet, ▲ Jezelf aansturen.**

zelf de route bepalen

De leerlingen zijn inmiddels wel gewend aan de manier van werken in de klas van juf Tessa. Op deze woensdagochtend, na de instructie, zoeken de leerlingen die willen samenwerken elkaar op en gaat iedereen naar een werkplek. Midden in het lokaal is een open ruimte met daaromheen tafels en stoelen. De open ruimte wordt al snel ingenomen door kleedjes en kussens die uit de kast worden gehaald. De computers in een hoek van het lokaal worden allemaal bezet. Wat volgt is een soort onderhandeling over de werkvorm. Een aantal kinderen kiest voor de directe weg van het leerwerkboek, maar de meeste kinderen niet. Twee meiden besluiten een toneelstukje te maken (losjes gebaseerd op het televisieprogramma puberruil): een meisje uit Friesland gaat op bezoek bij een meisje in Zuid-Holland, en vice versa. Ze gebruiken

Google translate voor de dialoog die gedeeltelijk in het Fries plaatsvindt. Een groot vel papier wordt met een groene stift een weiland. Een beetje koddig is het wel, maar spelenderwijs stuiten de twee op een aantal tegenstellingen tussen stad en platteland. En die informatie helpt ze om tot een antwoord te komen op de voorafgestelde vragen, die ze samen in een verhaalvorm proberen te gieten. Twee andere meiden maken een infographic over de stad. Twee groepjes werken met klei: een van hen richt zich op stadse architectuur, terwijl het andere groepje infrastructuur uitbeeldt.

mislukken mag

Sommige groepjes moeten op weg worden geholpen. Dat doet Tessa door vragen te stellen, en niet te veel te sturen ('wat zou een handige manier zijn?', 'Is dit een handige manier denk je?'). Natuurlijk moet de juf onderweg bijsturen. Zoals er leerlingen zijn die direct een idee hebben voor een toneelstukje, zijn er ook leerlingen die direct aan een scherm geplakt zitten met het werkboek ernaast. 'Die moet je dus uitdagen om het nu een keer op een andere manier te doen'.

Belangrijk is niet zozeer wat ze maken, maar hoe ze maken. Hoe komen ze vanuit de vragen uit het werkboek tot een keuze voor een materiaal (klei), een werkvorm (samen iets uitbeelden), en een onderwerp (architectuur of infrastructuur)? Dit vraagt een zekere mate van zelfsturing en onderhandeling. Er is een constante dialoog, en juist in deze samenwerking, in het delen en onderhandelen, ontstaat verdieping. In de samenwerking is de typische oriëntatiefase te zien waarin ideeën worden afgewogen (divergent denken), en een moment waarop een richting wordt gekozen (convergent denken). Ook het delen van het resultaat is van belang; dit gebeurt niet klassikaal, maar in kleine groepjes, waarbij de leerlingen bij elkaar op bezoek gaan, en elkaar om uitleg vragen, als een soort informatiemarkt.

De sleutel, volgens Tessa, is loslaten. Het mag mislukken, en dat gebeurt ook, maar het is opvallend hoe doelgericht de meeste leerlingen tijdens de les aan de slag gaan. Alsof ze hebben geleerd om met deze vrijheid en zelfstandigheid om te gaan. En, niet onbelangrijk, de meeste leerlingen hebben er duidelijk plezier in.

Creatief vermogen in de middenbouw

In de middenbouw wordt de verbeelding steeds meer overschaduwd door het denken in vastomlijnde categorieën, het conceptuele denken. Dan is het juist interessant om de leerlingen uit te dagen om beide te doen: om te conceptualiseren én te verbeelden.

Leerlingen zijn vaak gewend om naar het goede antwoord toe te werken. De les op de Boomgaard lokt juist vragen uit over hoe je iets gaat aanpakken. Dat begint al bij het kiezen van een werkvorm, een materiaal, een onderwerp. Het uiteindelijke antwoord is geen doel op zich, maar een middel om een vraag of opdracht van verschillende kanten te benaderen. Wat hierbij goed werkt is om de les op te delen in stappen, en daarbinnen ruimte te geven om te experimenteren.

Het procesformulier is hierin een belangrijk element. Dit formulier maakt de stappen in het proces tastbaar en benoembaar. Met het formulier oefenen de leerlingen met het zichzelf aansturen, om het eigen creatieve proces te doorgronden, en om te reflecteren. Bovendien zijn ze zelf verantwoordelijk voor het proces. Als leerkracht kan je dit begeleiden door vragen te stellen, zonder al te veel te willen sturen. Vragen zoals: hoe zit iets in elkaar? Wat heb je ontdekt? Waarom werkt het, en werkt het altijd? Wanneer wel of niet? Of als een antwoord niet klopt: wanneer zou jouw antwoord wel kloppen? Of: denk je dat jullie aanpak gaat werken?

creatief doen in groepsverband

Bij leerlingen in de middenbouw is de verbeelding nog steeds sterk aanwezig, maar het verplaatst zich voor een deel naar binnen, waardoor het minder zichtbaar is voor de leerkracht. Een ander deel van de verbeelding verplaatst zich naar het groepsverband. De leerlingen denken meer na over het eigen gedrag en de positie in de groep, en een deel van de creativiteit komt tot uiting op het groepsniveau. Zoals bij het gezamenlijk creëren van verhalen waarbij echtheid en fantasie door elkaar heen lopen, waarbij ze tegelijkertijd de gezamenlijke waarden en identiteit aftasten: wat is stoer en wat niet? In toenemende mate moet dat wat verbeeld wordt, echt lijken. Vaak gaat het om een uitvergroting van een specifiek kenmerk of een stereotype uiting - een karikatuur, zoals in het toneelstuk van de twee meiden. Het leuke is dat er dan ook juist fantastische of magische elementen verschijnen, of er

vinden onwerkelijke gebeurtenissen plaats, vaak als de leerlingen er met echtheid alleen niet uitkomen. Dat maakt samenwerken en uitwisselen op groepsniveau voor deze leeftijdsfase interessant.

Stralen:

● **Creatief denken:** associëren, onverwachte verbindingen leggen, humor gebruiken, verwonderen en (aannames) bevragen, conceptueel denken, out of the box denken.

▲ **Jezelf aansturen:** de uitdaging aan durven gaan, de moeilijke weg durven kiezen, fouten durven maken, voor je idee durven te staan en anders durven te zijn, eigenaarschap tonen.

■ **Je creatieve proces doorgronden:** eigen kracht en talent herkennen, keuzes maken die bij je passen of juist uitdagen, je keuzes/proces inzichtelijk maken, stappen van het creatief proces kennen en hiernaar handelen.

■ **Reflecteren op wat je doet:** onzekerheid toelaten, vragen stellen aan zichzelf en omgeving, emoties, ervaringen en ideeën van zichzelf en anderen verkennen.

● **Verbeeldingskracht tonen:** fantasie gebruiken, beïnvloeding tussen fantasie en werkelijkheid, intuïtie gebruiken, symbolen en verhalen kunnen maken en benutten, toeval, spel en magisch denken toelaten.

◆ **Creatief doen:** proberen, verkennen, experimenteren, materiaal onderzoeken, werelden, verhalen, vormen of objecten creëren, vanuit verschillende zintuigen benaderen, van perspectief wisselen.

● **Samenwerken:** feedback geven en ontvangen, respect en geduld opbrengen voor de gedachtes, gevoelens of keuzes van de ander.

Bovenbouw

Basisschool De Pijlstaart

De laatste dag van juni is een warme dag. Over precies twee weken begint de grote vakantie, en voor de leerlingen van groep 8 betekent dat het afscheid van de basisschool en het begin van een nieuw avontuur. Maar voor het zover is, is er eerst nog de eindmusical. Groep 8 is al weken bezig met de voorbereiding: rollen verdelen, teksten en liedjes instuderen, decors bouwen, de juiste kleding zoeken..

De eindmusical dus, een spannend verhaal waarin er iets raars aan de hand is op school. Met kinderen die hun dromen kwijtraken, en een ijdele directrice die daar hoogstwaarschijnlijk iets mee te maken heeft. En met een spannende zoektocht waarbij de kinderen in de kelder van de school een droommachine vinden die hun dromen steelt om de ijdele directrice jong te houden. Zal het de kinderen lukken om hun dromen terug te vinden?

Die droommachine, die moet worden ontworpen. En op het moment dat wij achter in de klas zitten, gaan de leerlingen daarmee aan de slag. Ze komen net terug van de gymles, en nog buiten adem luisteren ze naar de instructie van juf Annelies.

De klas begint met het verzamelen van ideeën. 'Hoe zou de droommachine eruit kunnen zien?', vraagt juf Annelies. 'Waar denken jullie aan? Ik wil ideeën horen.' ● **Verbeeldingskracht tonen** 'Er moet elektriciteit in', roept een van de leerlingen. 'Hij moet eruit zien als een machine', roept een ander. Eén voor één noteert juf Annelies de suggesties op het digiboard: stoel, bril, flinterende lichtjes, trillingen, handboeien..

het ontwerpproces begeleiden

In de volgende stap krijgen de kinderen elk een vel papier. 'Denk eraan, niks is fout', verzekert juf Annelies. 'En het hoeft geen mooie tekening te zijn. Gebruik je fantasie, en jat elkaars ideeën'. Een open uitnodiging om vooral ook bij elkaar te kijken, en er mag ook in duo's worden samengewerkt, graag zelfs. ● **Samenwerken** 'Schrijf ook woorden bij je tekening. Schrijf erbij waar de machine van gemaakt is. Wat heb je ervoor nodig?'

Aan de slag dus. Juf Annelies zet muziek aan uit de musical, en vooral de meiden gaan direct 'aan'. Het is duidelijk dat ze de teksten al hebben ingestudeerd, want ze zingen bijna allemaal mee. 'Ik wil dansen, dansen, dansen; we gaan los, het voelt alsof m'n benen zweven. Het voelt goed, ik heb de moed om me lekker uit te leven.'

De leerlingen zijn aan het tekenen, maar dit is geen tekenles.

Het gaat om de vertaling van de ideeën naar een schets, en naar de materialen die nodig zijn om de schets te realiseren. In feite is dit een ontwerpproces. Er moeten vandaag belangrijke beslissingen worden genomen. Zo moet de droommachine een stoel bevatten die je gevangen houdt zodra je erin gaat zitten. 'Maar hoe ziet een stoel er eigenlijk uit?', vraagt een van de meiden, 'Ik kan geen stoel tekenen'. De gemiddelde achtste-groeper vindt het lastig om zijn verbeelding vrij te uiten. Als er wordt getekend dan moeten dingen vooral echt lijken. 'Dat leidt tot een soort perfectionisme dat ze moeten leren loslaten', stelt juf Annelies, 'want daar gaat het nu niet over'. En dat kan je dus gaan uitleggen, maar zelf ervaren werkt zoveel beter. 'Zo zijn we een tijd lang de ochtenden gestart met 5 minuten schetsen. Iets natekenen in 1 minuut'. Pak een dingetje voor je en begin maar. Om los te komen, en te ervaren dat niet elk lijntje perfect hoeft te zijn. 'Dat losse tekenen, daar worden ze nu steeds beter in'.

Waar een leerling tussen zijn vierde en negende levensjaar vaak een rijke verbeelding laat zien, wordt dat in de overgang van midden- naar bovenbouw snel minder. Het is een beeld dat wordt bevestigd door juf Annelies. 'De achtste-groepers zitten best vaak vast in een bepaald patroon. Ze zijn gewend zich vooral te begeven binnen wat ze kennen, en niet zo snel geneigd om daarbuiten te treden.' Maar hoe krijg je ze uit deze fixed mindset? In het geval van de les van juf Annelies, door ze een aantal stappen te laten doorlopen. Juf Annelies gebruikt een procesmatige aanpak. Eerst verschillende ideeën verzamelen, dan een schets maken, en vervolgens samen evalueren en het met elkaar eens zien te worden. Dit is een oefening in creatief denken.

Het ontwerp moet weliswaar aan een aantal criteria voldoen, maar de nadruk ligt op de stappen daar naartoe. En de feedback van Annelies is vooral gericht op de manier waarop deze stappen worden doorlopen. Ze begeleidt het proces door vragen te stellen, zonder te veel te sturen op het resultaat: Heb je een aantal ideeën op een rijtje gezet voordat je bent begonnen? Je eerste idee is niet automatisch het beste. Welke techniek wil je hiervoor gebruiken? Waarom werkt die techniek niet en deze wel? Heb je doorgezet? ■ **Je creatieve proces doorgronden**

lostrekken en aanmoedigen

'Je hebt een heleboel begeleidende vragen nodig om ze los te trekken', stelt Annelies. 'En je moet ze aanmoedigen'. Het vraagt wel wat van

je als leerkracht. 'Je kan niet zeggen: dit is de opdracht, ik ga aan mijn bureau zitten, ik zie over een half uur het resultaat wel. Dat kan niet. Je bent een soort coach. Je moet constant rondlopen, weten waar de leerlingen mee bezig zijn. En dan moet je het kind echt zien'. Terwijl de leerlingen aan het werk zijn loopt juf Annelies rond met een notitieblokje, hier en daar schrijft ze even iets op. Over een individuele leerling, over wat wel werkt, en wat niet. En dat neemt ze dan weer mee naar de volgende les.

'We moeten heel veel in weinig tijd', zegt juf Annelies. Het gevaar van het systeem van vastomlijnde methodes en toetsen is dat we creativiteit ook vanuit een vast kader gaan benaderen. Met bepaalde verwachtingen over resultaten, en met opgelegde normen vanuit de leerkracht. 'De nadruk op proces in plaats van op resultaat vraagt om een cultuurverandering', stelt juf Annelies. Het vraagt om een ander didactisch contract, waarbij je de leerlingen meer verantwoordelijkheid geeft. 'Het is soms moeilijk om los te laten, maar laat ze nou maar eens echt iets ontdekken'. Het gaat daarbij uiteindelijk ook over jouw creativiteit als leerkracht – jij moet ook creatief kunnen zijn. 'Als jij vastzit in patronen dan krijg je de leerling er ook niet uit'.

Tegen het einde van de les worden alle droommachines op het bord gehangen. Na het verzamelen van ideeën en de fase van het ontwerp is dit de laatste stap in het proces: de groepsbespreking. Wat vinden we ervan? Juf Annelies leidt het gesprek. 'Waar zien we overeenkomsten tussen de tekeningen?' En: 'Zijn er ook verschillen?' Een aantal elementen komt in bijna elk ontwerp terug: buizen en draden, een helm en een bril, de stoel natuurlijk. Er ontstaat discussie. De leerlingen reageren op elkaars ideeën en vullen elkaar aan. 'In de tekst staat toch..', 'Kan het publiek je dan nog wel zien?', 'Er mist nog een stopcontact waar de draden naartoe lopen... en een bedieningspaneel'. **◆ Creatief denken** Door één voor één naar voren te komen en een streepje te zetten wordt er gestemd op het meest complete ontwerp. Er is een duidelijke winnaar, en die mag maandag beginnen aan de droommachine. Er is al iets om mee te werken: een aantal opengewerkte computerkasten waar de draden uithangen, een oude stoel, en een soort meterkast van karton. **◆ Creatief doen** 'En oh ja', besluit juf Annelies, 'maandag moeten jullie ook je tekst uit het hoofd kennen.' Dan start ze het afscheidslied in. 'Een tranendal, een waterval, wat had je gedacht? Dit is het einde van groep 8.' Nog twee weken, en dan zijn ze echt weg. 'Misschien kunnen jullie hier het publiek inlopen?', suggereert juf Annelies.

Creatief vermogen in de bovenbouw

Tijdens een van onze kennisbijeenkomsten vertelde onderzoeker Welmoed Ekster over de veranderingen die plaatsvinden in de overgang van middenbouw naar bovenbouw; over hoe de verandering die in de middenbouw is ingezet zich verder doorzet. Het conceptuele denken wordt steeds dominanter, vertelde ze. De verbeelding gaat steeds meer naar binnen. Van een openlijk spelen en uiten naar een innerlijke fantasiewereld, een innerlijk denken. Leerlingen worden zich steeds bewuster van zichzelf en van de anderen, ze zijn bezig met wat hoort en wat niet. Sommige dingen worden opeens kinderachtig. De sociale omgeving en vooral de vriendengroep wordt belangrijker en oefent een steeds grotere invloed uit op het gedrag en denken. Een deel van de creativiteit verplaatst zich naar de groep. Leerlingen die op elkaar lijken trekken meer naar elkaar toe, en er ontstaan subgroepen. De vrije verbeelding laat zich steeds minder zien.

een creatief proces op groepsniveau

In de bovenbouw ligt een uitdaging, hoe de verbeeldingskracht aan te spreken? In de bovenbouw kan het interessant zijn om in te spelen op de groepsdynamiek. Net als in de middenbouw is een procesmatige aanpak dan het meest effectief. Tijdens de les op de Pijlstaart wordt de klas als geheel door een creatief proces begeleidt, via een reeks van stappen die door alle leerlingen tegelijk worden doorlopen. De ontwerpopdracht begint met een brainstorm (als groep), dan schetsen (individueel of samen), vervolgens evalueren (als groep), en eindigt tenslotte met een stemming (als groep). De groep waaiert uit en komt uiteindelijk bij elkaar met een gedeeld resultaat. Een creatief proces op groepsniveau.

Deze aanpak geeft een dynamiek waarbij de vaart er goed in zit, en je kan op deze manier in korte tijd veel doen met een groep. Deel de activiteit op in verschillende stappen, en wissel groepsactiviteiten af met individuele activiteiten. Denk daarbij ook aan de samenstelling van eventuele groepjes. Geef niet alleen feedback op het resultaat, maar vooral op de manier waarop de stappen worden doorlopen. Na verloop van tijd kan je nieuwe stappen toevoegen, of de volgorde veranderen. Net waar de uitdaging of behoefte ligt. Zo kan je de dag beginnen met een oefening om los te komen: in vijf minuten vijf schetsen maken, gewoon in snelle halen iets natekenen. Zo'n eerste stap heeft grote invloed op wat er daarna gebeurt.

Leerlingen in de bovenbouw kan je ook heel goed uitleg geven over het creatieve proces. Door te vertellen wat het inhoudt, ze bewust te maken van de verschillende stappen. Hiermee spreek je ze aan op creatief denken op een conceptueel niveau - iets dat goed past bij de fase waar ze in zitten.

In deze aanpak is de rol van de leerkracht tijdens de les vooral die van coach of facilitator. Vooraf worden er rollen verdeeld en groepjes samengesteld. Tijdens de les stelt de leerkracht vragen, zonder te veel te sturen op het resultaat. De kunst is om oog te houden voor de individuele leerling, om niet bij iedereen hetzelfde resultaat te verwachten. Laat leerlingen hun eigen groei inzetten, is het advies van juf Annelies.

Stralen:

◆ **Creatief doen:** proberen, verkennen, experimenteren, materiaal onderzoeken, werelden, verhalen, vormen of objecten creëren, vanuit verschillende zintuigen benaderen, van perspectief wisselen.

◆ **Creatief denken:** associëren, onverwachte verbindingen leggen, humor gebruiken, verwonderen en (aannames) bevragen, conceptueel denken, Out of the box denken.

■ **Reflecteren op wat je doet:** onzekerheid toelaten, vragen stellen aan zichzelf en omgeving, emoties, ervaringen en ideeën van zichzelf en anderen verkennen.

■ **Je creatieve proces doorgronden:** eigen kracht en talent herkennen, keuzes maken die bij je passen of juist uitdagen, je keuzes/proces inzichtelijk maken, stappen van het creatief proces kennen en hiernaar handelen.

● **Samenwerken:** feedback geven en ontvangen, respect en geduld opbrengen voor de gedachtes, gevoelens of keuzes van de ander.

● **Verbeeldingskracht tonen:** fantasie gebruiken, beïnvloeding tussen fantasie en werkelijkheid, intuïtie gebruiken, symbolen en verhalen kunnen maken en benutten, toeval, spel en magisch denken toelaten.

Creatief Proces

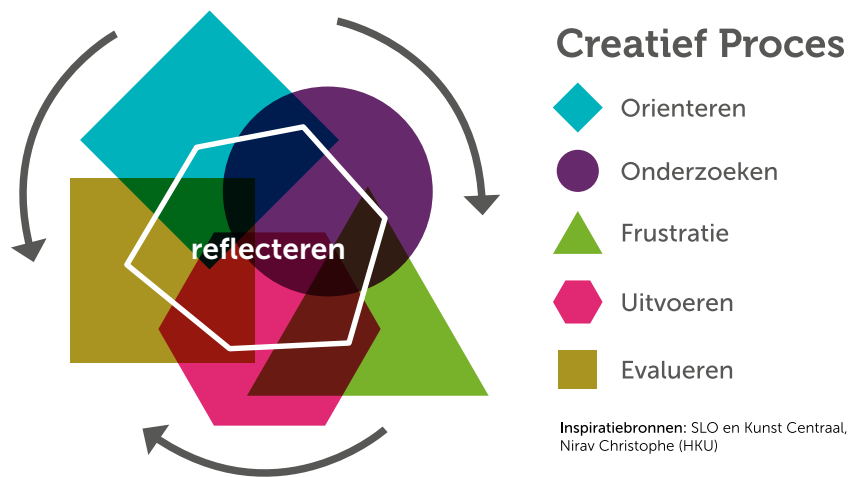
Hoe verdiep je als leerkracht de kwaliteit van Creatief vermogen als de resultaten per kind mogen verschillen? Enerzijds door na te gaan of de leerling op elk gebied van Creatief vermogen, de stralen van de diamant, stappen maakt. Anderzijds door te herkennen hoe het kind zich creatief vermogen eigen maakt.

Hoe gaat de leerling zijn creatief proces aan? Doorloopt hij alle fasen? Heeft hij stimulans nodig om zichzelf verder te verdiepen?

De broche van het Creatief proces is een hulpmiddel om te zien wanneer je als leerkracht impulsen kan geven en waarop. Het is een handvat voor de procesgerichte didactiek waarover juf Annelies (Basisschool De Pijlstaart) spreekt.

Figuur 2: Creatief proces - model voor kinderen

Figuur 1: Creatief proces

Creatief Proces					
Reflecteren					
	Oriënteren	Onderzoeken	Frustratie	Uitvoeren	Evalueren
Wat doe je?	<ul style="list-style-type: none"> • Waarnemen • Introduceren • Aansluiten • Inspireren • Prikkelen 	<ul style="list-style-type: none"> • Verbeelden • Voorstellen • Experimenteren • Onderzoeken • Filosoferen • Improviseren • Vragen stellen 	<ul style="list-style-type: none"> • Uit de cirkel stappen • Afleiding zoeken, nachtje slapen • Je brein op pad sturen en zelfs even de afwas doen 	<ul style="list-style-type: none"> • Kiezen • Selecteren • Samenvoegen • Ordenen • Analyseren 	<ul style="list-style-type: none"> • Presenteren • Reflecteren • (be)oordelen • Evalueren
Hoe doe je dat?	<ul style="list-style-type: none"> • Verbazen • Vervreemden • Perspectief wisselen • Vragen oproepen 	<ul style="list-style-type: none"> • Vakspecifieke werkvormen • Associëren • Vormgeving principes • Analogie 		<ul style="list-style-type: none"> • Conceptualiseren • Vormgeven • Realiseren • Producteren 	<ul style="list-style-type: none"> • Procesgerichte vragen • Productgerichte vragen • Oplossingsgerichte vragen
Wat levert het op?	<ul style="list-style-type: none"> • Probleemstelling • Benoemd idee • Afbakening • Regels 	<ul style="list-style-type: none"> • Ideeën • Mogelijke antwoorden • Mogelijkheden • Kansen 	<ul style="list-style-type: none"> • Opnieuw kijken • Onverwachte ideeën • Eureka! 	<ul style="list-style-type: none"> • Oplossingen • Product • Veranderingen • Concept 	<ul style="list-style-type: none"> • Oordeel • Kennis • Mening • Inzicht

Inspiratiebronnen: SLO en Kunst Centraal, Nirav Christophe (HKU)

Figuur 3: Creatief proces - model voor leerkrachten

Ten slotte.. nog een aantal aanbevelingen

Er bestaat nog altijd veel discussie over wat creativiteit eigenlijk is, en over hoe je de ontwikkeling van creativiteit in kaart zou kunnen brengen. Steevast komen er rijtjes voorbij met kenmerken en vaardigheden die worden geassocieerd met creatieve vermogens. Die rijtjes zien er vaak net even anders uit, maar hebben vooral veel met elkaar gemeen: De creatieve geest is nieuwsgierig, vindingrijk en volhardend; hij toont verbeeldingskracht, kan dingen vanuit verschillende perspectieven bekijken, en komt met onverwachte oplossingen. De accenten verschillen, maar dat is ongeveer het beeld.

‘Creatief vermogen is het vermogen om met nieuwe of originele ideeën te komen, en die ook te kunnen toepassen.’ Zo luidt de definitie van onderzoekers van het Kohnstamm Instituut, in groot een project waarin zij de ontwikkeling van creatief vermogen in kaart proberen te brengen³. Twee vermogens staan hierbij voor hen centraal: het zogenaamde *divergent* en *convergent* denken, begrippen die we in andere projecten over creativiteit ook regelmatig tegenkomen.

twee vermogens

Het divergent denken is onderzoekend, en gericht op het verzamelen van verschillende ideeën, oplossingen of alternatieven. Convergent denken is juist gericht op het samenbrengen van verschillende ideeën of alternatieven tot een nieuwe aanpak of oplossing. In creativiteit zijn beiden even belangrijk: het vermogen om veel verschillende ideeën te bedenken en het vermogen om met één of een combinatie van deze ideeën een ‘probleem’ op te lossen.

Het vermogen tot creativiteit, zo stellen de onderzoekers, is vakoverstijgend en kan binnen elk vak of domein op een andere manier tot uiting komen. Vandaar dat de onderzoekers het *divergent* en *convergent* denken vertalen naar houdingen en gedragingen die passen bij specifieke vakken. Hierbij maken ze onderscheid tussen verschillende niveaus van ontwikkeling die ze in tabelvorm beschrijven in een zogenaamde *rubric*.

Het is één manier om naar de ontwikkeling van creatief vermogen te kijken: door vaardigheden op te sommen, en heel precies te beschrijven welk gedrag daarbij hoort. Dit kan de leerkracht helpen om subtiele stapjes in de ontwikkeling van de leerling te herkennen, en daar doelgericht op te reageren. De Diamantslijper is verwant aan deze denkwijze over het ontwikkelen van creatief vermogen.

van verbeelding naar conceptueel denken

Een andere manier om naar de ontwikkeling van creatief vermogen te kijken is aan de hand van een *profielchets*, een algemene beschrijving van de ontwikkeling die past bij een bepaalde leeftijd. Dat is wat de onderzoekers van het project *Cultuur in de Spiegel* hebben gedaan, en het is ook de methode die we in dit essay hebben gehanteerd. Onderzoeker Welmoed Ekster vertelde ons erover tijdens een van de kennisbijeenkomsten. De basisgedachte is dat elk kind, in iedere leeftijdsfase, beschikt over vier cognitieve basisvaardigheden, namelijk waarnemen, verbeelden, conceptualiseren en analyseren. Deze vaardigheden ontwikkelen zich tijdens de periode op de basisschool en vormen samen het creatief vermogen. Per leeftijdsfase komen een of twee basisvaardigheden dominant tot uiting, en die overheersen daarbij de andere. Tussen 5 en 8 jaar domineert de verbeelding - bij kleuters overvleugelt de verbeelding al snel de waarneming; van 8 tot 14 jaar domineert het conceptuele denken, dat dan dominant is dan de verbeelding, en in de late adolescentie kan het analyseren dominant worden. In elke fase komt creativiteit op een specifieke manier tot uiting. Het is daarbij wel belangrijk om te bedenken dat er tussen kinderen van dezelfde leeftijd grote verschillen kunnen bestaan.

Een van de belangrijkste aanbevelingen van onze verkenners luidt: probeer je lessen aan te laten sluiten bij de manier waarop creativiteit zich in die leeftijdsfase uit en tot stand komt. Dit geldt voor de onderbouw, de middenbouw, en de bovenbouw. In dit essay hebben we voorbeelden laten zien van hoe je dit zou kunnen doen.⁴

Voor de onderbouw geldt dat de leerkracht kan inspelen op de waarneming en verbeelding door verschillende omgevingen aan te bieden en regelmatig van omgeving te veranderen. De leerkracht kan daarbij de eigen verbeelding inzetten om de leerlingen mee te nemen, individueel of als groep.

Een belangrijke aanbeveling van onze verkenners is deze: probeer een leeromgeving in te richten waarin creativiteit wordt gestimuleerd, zonder het te willen afdwingen. In de lessen van onze verkenners zijn veel regels en structuren, maar ze zijn grotendeels impliciet. Ze liggen er niet te dik bovenop, waardoor leerlingen ruimte ervaren en de gelegenheid hebben om zelf dingen te ontdekken. Met name in de middenbouw en bovenbouw wordt daarbij een beroep gedaan op zelfsturing en autonomie.

verschillende rollen van de leerkracht

Da brengt ons bij de volgende aanbeveling: de procesmatige aanpak. Met name in de midden- en bovenbouw betekent dit (1) dat leerkrachten hun leerlingen opdrachten geven die niet per se tot één goed antwoord leiden, maar waarbij meerdere uitkomsten mogelijk zijn; (2) dat zij de leeractiviteit opdelen in stappen en ruimte geven om daarbinnen te experimenteren, en (3) dat zij dit proces begeleiden door open vragen te stellen die zowel de verbeelding als reflectie uitdagen.

In de midden- en bovenbouw kan de leerkracht creativiteit als onderwerp in de les behandelen, door uit te leggen wat het inhoudt, leerlingen bewust te maken van stappen in een creatief proces, en van het verschil tussen divergent en convergent denken. Het is dan wel belangrijk om dit te verbinden aan een specifiek domein of vak, zodat het een concrete betekenis krijgt. Ook onder leerlingen bestaan mythes over creativiteit ('je bent het of je bent het niet'). Als leerlingen creativiteit beter begrijpen, dan kan dit hen helpen om creatiever te denken en handelen.

Hoe leerlingen dit oppakken is onder andere afhankelijk van de cultuur op school en in de klas. De onderzoekers van het Kohnstamm Instituut spreken in dit verband over het didactisch contract tussen leerkracht en leerling. Normaal gesproken stelt de leerkracht een vraag waarvan de leerlingen weten dat de leerkracht het antwoord al weet. Als de leerkracht deze zekerheid loslaat, dan verandert het didactisch contract. De leerkracht gaat niet uit van vaststaande oplossingen en antwoorden, maar gaat samen met de leerlingen op zoek.

zonder oordeel laten groeien

Dat brengt ons bij de laatste en misschien wel belangrijkste aanbeveling. Bij het stimuleren van creatief vermogen hoort ook het omgaan met onzekerheid: Gaan ze het wel doen? Komt het wel goed? De sleutel, volgens onze verkenners, is loslaten. Het moet ook mogen mislukken. Voor zowel de onder-, midden-, als bovenbouw geldt dat het gevoel van veiligheid een van de belangrijkste voorwaarden is voor ontwikkeling. Leerlingen moeten soms worden uitgedaagd, maar het is belangrijk om ook om geduld te hebben en niet te snel te oordelen als het niet direct lukt. Laat leerlingen hun eigen groei inzetten.

Voetnoot

¹ Cultuur in de Spiegel is een samenwerking van het Nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling en de Rijksuniversiteit Groningen. In dit essay hebben we gebruik gemaakt van het kader van Cultuur in de spiegel voor zover het betrekking heeft op de ontwikkeling van creatief vermogen.

² <https://www.youtube.com/watch?v=IQH8dKFcBX8>

³ In 2015 startte de OECD met een internationaal project gericht op het meten en ontwikkelen van creatief vermogen en kritisch denken. Aan het project nemen docenten deel uit 15 landen. In Nederland gaat het om twintig docenten en negenhonderd leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs. De eerste resultaten van het Nederlandse aandeel in dit grote project, dat wordt uitgevoerd door het Kohnstamm Instituut in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, zijn ook voor ons van belang.

⁴ Hoe sluit je als leerkracht aan bij de ontwikkeling van de leerling? Het blijft een grote uitdaging. Een oplossing zou kunnen zijn om de twee hierbovengenoemde benaderingen te combineren: De profielschetsen uit Cultuur in de spiegel geven een algemeen beeld. Zij kunnen richting geven bij het bedenken van lessen. De rubrics, zoals die worden ontwikkeld door het Kohnstamm Instituut, kunnen de leerkracht helpen bij het geven van gerichte feedback aan de individuele leerling.

Dankwoord

Met dank aan juf Tessa van Basisschool De Boomgaard, juf Marlies, Sandy en Iris en Janneke van De Nieuwe Regentesseschool, en juf Annelies van De Pijlstaart. Dank ook aan Nelly van der Geest, Salomé Nobel en Jolanda Schouten van HKU-team Creatief vermogen, en aan alle deelnemers in het netwerk Creatief vermogen Utrecht voor het delen van hun kennis en ervaringen.

Gebruikte literatuur

Buisman, M., Van Loon-Dijkers, L., Boogaard, M., & Van Schooten, E. (2017). *Stimuleren van creatief vermogen en kritisch denken: Eerste resultaten van het OECD-onderzoek* Assessing progression in creative and critical thinking skills in education. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

Ekster, W. (2018). *De overgang van middenbouw naar bovenbouw: Een transformatie in creatieve vermogens*. Presentatie gegeven tijdens kennisbijeenkomst van Creatief Vermogen Utrecht. Utrecht: UCK.

Hoeven, van der M., Jacobse, A., Van Lanschot Hubrecht, V., Rass, A., Roozen, I., Sluijsmans, L., & Van de Vorle, R. (2014). *Cultuur in de Spiegel in de praktijk: Een leerplankader voor cultuuronderwijs*. Enschede: SLO (Nationaal Expertisecentrum Leerplanontwikkeling).

‘Creativity is intelligence
having fun’

Albert Einstein

Nieuwsgierig naar de ontwikkeling
van Creatief vermogen Utrecht?

www.creatiefvermogenutrecht.nl

- filmpjes, discussie, *best practices* en inspiratie! -

CREATIEF
VERMOGEN
Utrecht